

TELEMARK
FYLKESKOMMUNE

RAPPORT BARKPROGRAMMET

Telemark fylke
2011

Figur 1: Informasjonstavle ved Siljuhaugen i Siljan. Tatt mot V.

INNHALDSFORTEGNELSE

BAKGRUNN FOR PROSJEKTET 2

**BEGREPENE KULTURMINNE/KULTURMILJØ OG GRUNNLAGET FOR
REGISTRERING ..... FEIL! BOKMERKE ER IKKE DEFINERT.**

Datering ..... Feil! Bokmerke er ikke definert.

FORARBEID: STRATEGI OG METODE 2

**BESØK AV TILRETTELAGTE ARKEOLOGISKE KULTURMINNER OG
KULTURMILJØER 2**

deltagere og tidsrom..... 58

ERFARINGER/KONKLUSJON..... 59

Bakgrunn for prosjektet

Bakgrunnen for prosjektet er at Telemark fylkeskommune i 2011 har fått midler av Riksantikvaren til å gjennomføre en tilstandsoversikt over tilrettelagte arkeologiske kulturminner i sine kommuner. Prosjektet heter Bevaringsprogram for utvalgte arkeologiske kulturminner og kulturmiljø (BARK) og skal i løpet av en tiårsperiode satse på at arkeologiske kulturminner og kulturmiljø blir skjøtlet og tilgjengeliggjort. Tilrettelagte arkeologiske kulturminner og kulturmiljø skal driftes forsvarlig og bli vedlikeholdt, hvilket BARK i et langt perspektiv skal bidra til. BARK ønsker å bidra til å skape en økende forståelse av arkeologiske kulturminner og kulturmiljø blant folk. Ved hjelp av skjøtsel, tilrettelegging og tilgjengeliggjøring skal de arkeologiske kulturminnene og kulturmiljøene sikres og sørge for at folk forstår verdien kulturminnene representerer.

Forarbeid: Strategi og metode

I forarbeidet skulle jeg hovedsakelig skaffe meg en oversikt over alle arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer jeg fant som er skiltet og tilrettelagt på et eller annet vis i de ulike kommunene i Telemark. Jeg tok derfor kontakt med alle kommunene i fylket, mange historielag og et turlag. I tillegg fikk jeg en del tips fra kollegaer. Noen kommuner hadde bra eller en viss oversikt over tilrettelagte arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer i sine kommuner, mens andre ikke hadde oversikt i det hele tatt. Enkelte kommuner undersøkte, men måtte erkjenne at de ikke hadde noen kontroll eller oversikt. For noen få kommuner var årsaken at de ikke hadde tid til å undersøke for meg.

Alle de arkeologiske kulturminnene og kulturmiljøene jeg fikk vite om ble sortert kommunevis. Deretter satte jeg opp en prioriteringsliste for hvilke arkeologiske kulturminner/kulturmiljøer det var viktigst at jeg besøkte. Det var viktigste å besøke de arkeologiske kulturminnene/kulturmiljøene som fylkeskommunen har vært med og skiltet. Deretter kom kommunenes skiltinger og til slutt historielag/turlag og eventuelt andre.

Da prioriteringslisten var klar begynte jeg å tenke ut hvilke steder jeg burde dra til først, og hvordan jeg kunne være mest mulig effektiv. Rekkefølgen ble ikke fulgt slavisk, men det var godt å ha en plan å gå ut i fra. Noen besøk måtte planlegges mer nøye i forhold til at jeg skulle ha andre med for å vise kulturminnene, eller at det jeg måtte ta ferge ut til kulturminnet.

Selv om prosjektet hovedsakelig tar for seg arkeologiske kulturminner/kulturmiljøer besøkte jeg også noen skiltede middelalderkirke og bygdetun hvis jeg hadde tid.

Besøk av tilrettelagte arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer

De kulturminnene/kulturmiljøene jeg besøkte har jeg omtalt under. Jeg har ikke tatt med alle punktene som jeg har fylt inn i BARK-skjemaet, men jeg har tatt med litt om skader og hvis informasjonstavler eller andre gjenstander/tiltak er gjort innenfor kulturminnets sikringsone som er på fem meter. I tillegg har jeg tatt med andre opplysninger jeg synes er relevante.

Bamble kommune

ID 71389 Gravrøys hvor Bamble historielag har satt ned et skilt på berget foran gravrøysa. På skiltet er et bilde av kulturminnemerket ("kringla") og det står "Kulturminne fredet ved lov". Skiltet står innenfor sikringssonen og er murt fast i berget. Teksten på skiltet er nesten slitt bort. Gravrøysa har tidligere inneholdt et gravkammer, men deler av kammeret er nå ødelagt (pers. medd. Stian Finnmark). Jeg så heller ikke noe tydelig kammer i gravrøysa. I NV har noe stein rast ned, men utrasingen har ikke ødelagt gravrøysa nevneverdig. Det er vanskelig å

si om ødeleggelsene har å gjøre med skiltingen. Kulturminnet ligger rett ved en privat bomvei i hyttefelt.

Figur 2. Gravrøys (ID 71389) med et slitt skilt innenfor sikringssonen som viser at det er et kulturminne fredet ved lov. Tatt mot NV.

Figur 3. Informasjonstavlen med svært slitt utseende. Tatt mot NV.

ID 13425 Gravrøys hvor Bamble historielag har satt ned et skilt. På skiltet er et bilde av kulturminnemerket ("kringla") og det står "Kulturminne fredet ved lov". Dette kulturminnet er ikke besøkt. Tilstand på og plassering av skilt i tillegg til tilstand på kulturminnet vites ikke.

ID 81294 Boplass fra steinalder med informasjonstavle av Bamble historielag, Statens Vegvesen og Telemark geologiforening med bidrag fra Kulturhistorisk museum. Boplassen ble gravd ut i 1993. I dag er tre ildsteder rekonstruert og kan ses av publikum. Området hvor boplassen ligger hadde noe søppel kastet på seg. Antageligvis er søpla kastet fra biler som kjører forbi, men det kanskje kan det være verdt et forsøk om å sette opp en søppelkasse. Informasjonstavlen begynner å bli noe slitt, men teksten kan fortsatt leses. Et bilde i skiltteksten er borte eller fjernet.

Figur 4. Informasjonstavle ved kulturminnet (ID 81294). Tatt mot Ø.

Figur 5. Rekonstruerte ildsteder foran og informasjonstavlen i bakgrunnen. Tatt mot NV.

ID 3622 Gravhaug hvor Bamble historielag har satt opp et skilt med kulturminnemerket ("kringla") teksten "Kulturminne fredet ved lov". Skiltet er satt opp midt på gravhaugen. Gravhaugen er forholdsvis tydelig i terrenget, men begynner å bli overgrodd med busker og kratt. I tillegg vokser to store eiketrær og et bjørketre på haugen. Fordi den begynner å bli overgrodd er det også vanskelig å se gravhaugens utstrekning/grense. Det ser ut til at veien, da den ble anlagt, har kuttet kanten på gravhaugen. Veien ligger innenfor sikringssonen til kulturminnet. Gravhaugen er tidligere plyndret. Skadene, bortsett fra skiltet, er ikke gjort på grunn av tilrettelegginga.

Figur 6. Gravhaug (ID 3622) med kulturminneskilt midt på (markert med rød sirkel). Tatt mot Ø.

Oldtidsveien fra Bamble kirkeruin til bygdeborgen på Storås er skiltet og tilrettelagt av Bamble historielag. Kulturminnestien inneholder blant annet kirkeruiner, gravfelt, hulvei og bygdeborg. Delvis er kulturminnestien godt skiltet, mens enkelte partier kunne vært skiltet bedre. Jeg gikk deler av stien, men ikke hele.

Stien starter ved Bamble kirkeruin (ID 52378). Det er av Bamble historielag satt opp en stor informasjonstavle før inngangen til kirkegården. To små informasjonsskilt er satt opp på to forskjellige steder på kirkeveggene i ruinene. Hvem som har satt opp skiltene står ikke. En benk står helt inntil kirkemuren på utsiden av sørveggen. Inne i kirken i V står en steinbenk. På noen steder har det rast ut stein fra murene. Når dette har skjedd og om det er fare for at det skal ut rase mer vet jeg ikke, men kirkeruinene bør sjekkes hvis det er fare for mer utrasing. I V bak kirkemuren, men innenfor sikringssonen, er det satt opp en informasjonstavle over hvor Oldtidsveien går. Informasjonstavlen er noe slitt. Ved siden av står en postkasse med kart over Oldtidsveien, som kan tas med i hånda. Dessverre er kartene blitt fuktige og fått jordslag. Kartene er et fint tiltak, men nye kart bør lages og eventuelt bør

en tettere postkasse ordnes. Fra kirkemuren er det laget en trapp ned til informasjonstavlen og postkassen. Er trappa lovlig laget siden kirkemuren er automatisk fredet?

Figur 7. Informasjonsskilt ved kirkemur og trapp ned fra muren. Bamble kirkeruin kan sees i bakgrunnen. Tatt mot ØSØ.

Figur 8. En av retningspilene langs Oldtidsveien. Pila er noe slitt. Tatt mot NV.

Følger man stien kommer man til et gravfelt Klokkekåna (ID 23175) som består av fire gravhauger og en steinsetting. Informasjonen fra Askeladden stemmer ikke helt overens med teksten på informasjonstavla. På informasjonstavla står det også om fem gravhauger, én stor og fire små, i tillegg til en flatmarksgrav. Jeg så fire gravhauger og en steinsetting der. Et kart kunne vært fint å ha med på informasjonstavla. Informasjonstavla står innenfor sikringssonen til to av gravhaugene. Det står ingenting om en flatmarksgrav i Askeladden, men det kan være den ikke er registrert eller at steinsettingen markerer flatmarksgraven? I Askeladden kalles feltet kokkekåna, mens det på tavla står Klokkerkåsa.

Figur 9. Informasjonstavle med gravhaug (ID 23175) i bakgrunnen. Tatt mot NV.

To, muligens tre, nyere tids kulturminner finnes langs stien. En husmannsplass, en kullmile og en tradisjonslokalitet er skiltet, men jeg tror ingen av dem er registrert i Askeladden.

En del av Oldtidsveien kan ses tydelig i terrenget i form av en hulvei. Hulveien er ikke registrert i Askeladden tidligere og må måles inn. Noen trær har knekt og ligger delvis over stien ved siden av hulveien og delvis over hulveien der det står en informasjonstavle. Informasjonstavlen står i kanten på hulveien hvilket vil si innenfor sikringssonen.

Figur 10. Informasjonstavle er plassert i kanten på hulveien. Knekte trær har falt over tavle og hulvei. Tatt mot NV.

Figur 11. Hulvei, del av Oldtidsveien. Tatt mot SØ.

Siste stopp på stien er bygdeborgen på Storås (ID 22719). Det er kun noen rester igjen etter muren, ellers er det få spor etter bygdeborgen. På vei opp har det blitt satt opp tau i starten av oppstigningen. Videre er det satt både et rekkverk og en liten trapp opp et bratt berg omtrent midt i oppstigningen. Omtrent helt på toppen står en informasjonstavle sammen med en trapp opp til der restene etter muren er. Informasjonstavla og trappa står i hvert fall innenfor sikringssonen. På toppen av berget er det satt opp en mast som muligens brukes som solcellepanel, strøm eller noe annet. Masta står også innenfor sikringssonen. På vei tilbake gikk jeg samme vei som jeg kom.

Figur 12. Informasjonstavle og trapp opp til bygdeborgen. Øverst til venstre for stigen ligger rester av borgmuren. Tatt mot NV.

Figur 13. På toppen av kulturminnet er det satt opp en mast av noe slag. Tatt mot NV.

Jeg har også besøkt to utstillinger som er skiltet av Bamble historielag. Det er satt opp skilt inne på Telemarksporten med informasjon om diverse arkeologi og historie i Bamble. I Bamble og Langesund sparebank er det satt opp et monter med en utstilling av steinalder- og jernalderartefakter. Steinalderartefaktene består av ekte funn lånt fra Kulturhistorisk museum, mens jernalderartefaktene består av kopier. Det er også her satt opp litt informasjon om arkeologi og historie i Bamble.

Bø kommune

Kulturminnestien Spinnehjulet i Håsårdhåttan ble åpnet høsten 2011. Stien inneholder et gravfelt ID 62848, flere deler av hulveier (ingen ID) og noen kullgroper (ingen ID) i tillegg til to nyere tids kulturminner. Et hovedskilt er satt opp ved starten av stien. Små informasjonstavler er satt opp ved de enkelte kulturminnene. Gravfeltet har flere graver og ved flere av disse er det satt opp ulik informasjon om blant annet gravskikk, gravplyndring og gravgaver. Kulturminnestien er kort og svært informativ. Det jeg savner er anvisnings- og/eller retnings-skilt fra veien som viser hvor stien er og hvor man kan parkere. Jeg parkerte bilen i et boligområde hvor jeg kom inn midt i stien, men fant etterpå ut hvor parkeringsplassen er.

Figur 14. Informasjonstavle i midten med retnings-skilt til venstre og symbol for kulturminneøypa til høyre. Tatt mot SV.

Figur 15. Informasjonstavle om gravhauger og gravrøyser. Til høyre står en gravhaug. Tatt mot NNV.

Bøelva kulturminnesti er fint skiltet fra veien av Bø turlag. Langs stien ligger to gravfelt, på Eika (ID 77171) og på Oterholt (ID 77209). Noen av opplysningene på informasjonstavla stemmer ikke helt med Askeladden. På tavla står det at det er en kullgrop på området, mens det i Askeladden i stedet er nevnt en fangstgrop. Alle enkeltminnene er forholdsvis tydelige i terrenget bortsett fra en gravrøys. Trær har blitt hogd på området og greiner ligger spredt her og der, noe som kan gjøre det vanskelig å se røysa. På den ene gravhaugen har flere trær knekt og falt over gravhaugen. Trær ligger også over den andre gravhaugen, men disse trærne er hogd ned av mennesker. Da jeg var der hadde trærne ikke blitt ryddet vekk. Grunneier bør eventuelt få beskjed om hvordan arkeologiske kulturminner skal behandles og hvilke lover som gjelder.

Figur 16. Informasjonstavle om gravfeltet på Eika. Tatt mot NV.

Figur 17. Deler av den ene gravhaugen har rast utfor en skråning. Tatt mot NNØ.

Det går en grusvei gjennom gravfeltet på Oterholt. Veien har ødelagt noen av gravrøysene. Antall gravrøysler på kartet på informasjonstavla og i Askeladden stemmer ikke helt overens. Informasjonstavla står innenfor sikringssonen til noen i hvert fall en av gravrøysene.

Figur 18. Informasjonsskilt på Oterholt plassert på kanten på en gravrøys. I forgrunnen går en grusvei. Tatt mot NØ.

Gravrøysa (ID 62842) på Høyslass har en fin beliggenhet på toppen av Høyslassnuten. Kulturminnet er sammen med Trelsborg del av en turløypa Høyslass-Bruskor laget av Bø turlag. Like ved gravrøysa, innenfor sikringssonen, står både informasjonstavla og en

postkasse med en bok man kan skrive navnet sitt i. Informasjonsskiltet er svært slitt, og nytt skilt bør eventuelt settes opp. Det er folk som ofte besøker Høyslassnuten og det kan være fint å opplyse de om kulturminnet. Noe stein ser ut til å ha rast ut tidligere.

Figur 19. Informasjonstavle og postkasse innenfor sikringssonen til gravrøysa på Høyslass. Tatt mot NØ.

Figur 20. Gravrøysa på Høyslass. Tatt mot SØ.

På vei opp til/ned fra Høyslassnuten passerer man oldtidsborgen Trælsborg/Trellsburg (ID 74927). Murene er svært tydelige og ser ut til å være i god stand. Informasjonstavla står innenfor sikringssonen. Igjennom muren er det laget en steintrapp. Det er mulig stein fra anlegget er brukt. Ved noen av steinene i en del av muren har det blitt tent opp bål. Det går også en steintrapp til toppen av anlegget. Trappa ser også her ut til å være laget av steiner fra anlegget. På toppen av anlegget er det også her satt opp en postkasse med en bok som man kan skrive navnet sitt i. Noen varder eller røyser er bygd opp på toppen, antageligvis er steiner fra anlegget brukt. Bø turlag bør få beskjed om hva som er lovlig og ikke i forhold til tilretteleggingen av kulturminnet.

Figur 21. Informasjonstavle innenfor sikringssonen til Trellsburg. Tatt mot ØSØ.

Trapp på muren og opp til platået. Tatt mot Ø.

Drangedal kommune

Liksteinen (ID 42227) markerer en spesiell hendelse fra Svartedauden. Drangedal historielag har satt opp en informasjonstavle på stedet nylig. Teksten på tavla er litt rotete satt opp og kunne vært sortert på en enklere måte. Likevel formidler teksten litt om hendelsen og historie fra nærområdet. Det er også ordnet til en liten rasteplass for publikum. Jeg savner at det ikke er satt et eller flere anvisnings- eller retningskilt langs veien.

Figur 22. Liksteinen med informasjonstavla bortenfor. Tatt mot NV.

Gråtopp-plassen (ingen ID) markerer bondeopprøret i 1438. Selve markeringen er en bautastein som står på et stort steinplatå med steiner rundt og flaggstenger. Fra veien og til platået og opp til bautasteinen er en solid steintrapp. Jeg vet ikke om steinplatået og trappa er bygd på et sted hvor en spesiell hendelse har foregått eller når det ble bygget.

Figur 23. Gråtopp-plassen som markerer bondeopprøret i 1438. Informasjonstavla kan ses til høyre for trappa. Tatt mot NØ.

Fyresdal kommune

Skeisteinen er en runestein (ID 127468) som er skiltet av Fyresdal kommune. Steinen er én av fire steiner som har blitt brukt som vendestein for hesteveddeløp. På andre siden av hovedveien står en annen stein som er litt mindre enn Skeisteinen. I Fyresdal diskuteres det om dette er stein nummer to av de fire. De to steinene ligger i rett linje for hverandre.

Skeisteinen ligger like ved fylkesveien. Der steinen står er den svært utsatt for blant annet salt når veien saltes om vinteren. Det er også et stort kryss like ved hvor det går mye tungtransport. Steinen kan treffes hvis et kjøretøy for eksempel får sleng på seg. Det har vært diskutert om steinen skal flyttes, for eksempel bort til museet på Øyskogen, men foreløpig har den blitt stående.

Begge steinene har mose på seg. Runene er fortsatt synlige, men noen er delvis dekket til. Hvis det er mulig kan det være fint om steinen, særlig Skeisteinen, kan vaskes eller renses på noe vis.

Figur 24. Informasjonstavle for Skeisteinen. Tatt mot NV.

Figur 25. Skeisteinen (ID 127468) med retningskilt ligger rett ved hovedveien. Tatt mot N.

Figur 26. Skeisteinen med runer. Tatt mot V.

Figur 27. Beliggenheten mellom stein nummer to, i forgrunnen, og Skeisteinen (markert med rød pil). Tatt mot NV.

Røykjenessteinen (ID 96360) på vestkanten av Fyresvatn er skiltet av Fyresdal sogelag, muligens med noe hjelp av Fyresdal kommune. På informasjonstavlen står steinen omtalt som en runestein. Jeg så ingen runer på steinen, men den var også svært overgrodd av mose. Hvis steinen har mulighet for å renses eller vaskes på noe vis kan det være mulig å se om det er noen runer der eller ikke. Ifølge sagnet har det også stått en kirke på stedet i middelalderen, men at den visstnok ble flyttet til andre siden av vannet av en rise.

Informasjonstavla er noe slitt og utdatert. Fra kommunens side er det ønskelig å få satt opp en ny informasjonstavle og gjerne en benk for publikum. I dag står informasjonstavla innenfor sikringssonen til kulturminnet.

Figur 28. Røykjenessteinen med informasjonstavla ved siden av. Tatt mot Ø.

På Berge i Birtedalen står en bautastein (ID140694) som tidligere også har blitt brukt som gapestokk. Informasjonstavla sier at den i tillegg har runer på seg. Runene er også nevnt i Askeladden. Da jeg var der så jeg ingen runer, men steinen var også her svært overgrodd av mose. Hvis steinen kan renses eller vaskes på noe vis kan det være mulig å se om den har runer på seg eller ikke. Like nedenfor steinen ligger et gravfelt som jeg tror har Askeladden-ID 142192. Ifølge Askeladden skal gravfelt ID 142192 ligge ovenfor veien, men det står også at geometrien er usikker. På området, mellom bautasteinen og vannet, ser det ut til at det i hvert fall ligger 4-5 gravminner. Enten er det gravfelt ID 142192 eller så er det et gravfelt som ikke er registrert eller målt inn enda.

På turen til Berge hadde jeg med Hilde Martini Momrak, leder av kultur og oppvekst i Fyresdal kommune. Da vi kom til Berge viser det seg at store deler av området har blitt snauhogd. En del greiner lå igjen etter de som har hogd der. På området har det blitt kjørt med en skogmaskin som har laget dype spor i undergrunnen. En gravhaug ligger noen meter SV for bautasteinen, skogmaskinen har kjørt over noe av haugen. Momrak visste ingenting om dette, og hun var på sint og lei seg. Hun fortalte at det ikke er lenge siden hun hadde et møte om nettopp slike saker. Der sa hun i fra om at hun skal ha beskjed når tiltak som involverer både automatisk fredete og nyere tids kulturminner blir gjort, hvilket ikke hadde skjedd i dette tilfellet. Hun forsøkte å ringe skogbrukssjefen mens vi var der, men han svarte ikke. Senere fikk hun tak i han. Han dro dit på befarings og sa at han skal rydde opp i saken.

Informasjonstavla er satt opp av Fyresdal sogelag, muligens med noe hjelp av Fyresdal kommune. Tavla står innenfor sikringssonen til både bautasteinen og gravfeltet. Kommunen ønsker å få satt opp en ny informasjonstavle.

Figur 29. Bautasteinen på Berge med informasjonstavla ved siden av. I bakgrunn er en gravhaug med hjulspor over seg. Tatt mot S.

Figur 30. Gravhaug kjørt over av skogsmaskin eller annet kjøretøy. Tatt mot ØSØ.

Figur 31. Retningsskilt til kulturminnet fra hovedvei. Tatt mot NV.

Figur 32. Omgivelsene på Berge ette avskogingen. Tatt mot Ø.

Tingsteinen (ingen ID) på Vesle/Lisle Bondal i Kleivgrend er skiltet av Kleivgrend grendelag. Informasjonstavla og en benk står innenfor kulturminnets sikringsone. Et nytt informasjonsskilt bør settes opp fordi det gamle er ødelagt.

Jeg finner ikke steinen i Askeladden, og den bør derfor registreres. Samtidig bør den eller de som kommer dit undersøke en steinrøys noen meter NØ for Tingsteinen. Steinrøysa kan se ut til å være en gravrøys. Hovedveien går nedenfor steinrøysa, mens den gamle ferdselsåren skal ha gått på oversiden. Hvis et nytt informasjonsskilt skal settes opp for Tingsteinen kan skiltet også ha med litt informasjon om den mulige gravrøysa. Før man kommer til Tingsteinen ligger et område som nylig er hogd. Etter at den tette granskogen ble fjernet har det dukket opp mange steingjerder og enkelte grunnmurer til bygninger. Grunneier meldte i fra til Momrak som viste meg området. På et sted går to murer parallelt med 2-3 m mellomrom, og ligner på en fegate eller geil. Ifølge en av naboene har den blitt brukt som vei på et tidspunkt. Det er mulig den har hatt flere bruksområder. Noen av de andre steingjerdene støtter opp en gammel vei som har gått litt høyere opp enn den mulige fegata/geilen. Plassen gjerdene ligger på heter Midtbø (gnr. 66/4) og ligger rett ved Kleivi (gnr. 66) som antas å ha vært den eldste gården i bygda.

Figur 33. Tingsteinen med informasjonstavle og benk innenfor sikringssonen. Tatt mot NV.

Figur 34. Mulig gravrøys med hovedveien nedenfor. Tatt mot SØ.

Figur 35. Mulig fegate/geil og/eller gammel vei på Midtbø. Tatt mot V.

Figur 36. Flere steingjerder ble oppdaget ved avskoging. Tatt mot NNV.

Gjennom Fyresdal sentrum går en kulturminneløype. Løypa fortsetter videre forbi blant annet Moland kirke. Kulturminneløypa er laget som et samarbeid mellom fylkeskommunen og Fyresdal kommune. Både arkeologiske og nyere tids kulturminner ligger langs løypa. Av arkeologiske kulturminner kan nevnes to gravfelt og en gravhaug, to jernvinneanlegg og Munkhola.

Munkhola ble ifølge et sagn brukt som skjulested av munker i overgangen fra katolisme til protestantisme. Om det har vært spor etter bosetning/oppholdssted før den tid tror jeg ikke.

Figur 37. Informasjonstavle for Munkhola.

Figur 38. Munkhola. Tatt mot NØ.

To jernvinneanlegg (ID 111212 og 111213) ved Prestegardsstranda er gravd vekk, men de er skiltet for å vise publikum hva som har vært der tidligere. Ikke langt fra jernvinneanleggene ligger et gravfelt (ID 91734). Tre gravhauger finnes fortsatt, mens en gravrøys har blitt tidligere blitt fjernet ved anleggelse av vei og parkeringsplass i forbindelse med byggingen av et spisested. Asfalten går innenfor sikringssonen, men ser ikke ut til å ha skadet gravhaugene. De store furutrærne som står på gravhaugen har antageligvis gjort mer skade.

Ved Moland kirke ligger en gravhaug (ID 91736). Informasjonstavla står innenfor sikringssonen. Det samme gjør en benk som nå er snudd på hodet. Det største gravfeltet (ID 87718) ligger på Øyskogen. Sammen med gravfeltet er et bygdetun med mange hus fra ulike tidsperioder, deriblant middelalder. Det er satt opp en steinmur rundt mye av gravfeltet og hele bygdetunet. Steingjerdet kan ha skadet noen av gravhaugene noe. Innenfor sikringssonen til en eller flere gravhauger ble det på 1800-tallet satt opp en høy bautastein til minne om en prest. Noen benker og et bord er plassert på to forskjellige gravhauger. På andre gravhauger er det satt opp et treskilt, og satt opp støttepinner på en bjørk som muligens har blitt plantet der. Det ser i hvert fall slik ut. Museumsbygget er bygget innenfor sikringssonen til en gravhaug. På andre siden av gjerdet ligger også noen gravhauger som tilhører gravfeltet. To av dem tilhører hver sin hage. I den ene er det plantet et kirsebær- eller morelltre og plantet en hekk over. Et kumlokk og tilhørende markeringsskilt står innenfor sikringssonen. På den andre gravhaugen holdt et eldre ektepar på å grave litt. Jeg kontaktet Åsne Dolve Meyer, men siden vi begge var usikre på om det var en gravhaug på det tidspunktet snakket jeg ikke til dem. På en tredje gravhaug er det plantet en busk (tuja), mens det er anlagt en komposthaug ved en fjerde gravhaug. En femte gravhaug er delvis fjernet av veien og ved kanten på den siste gravhaugen på den siden av veien har det blitt kjørt en bil. Hjulspor kan tydelig sees i gresset, men gravhaugen er ikke skadet. Parkeringsplassen til kafeen er anlagt innenfor sikringssonen. Det er mulig bygningen gjør det også.

Figur 39. Inngang Øyskogen med to svært like informasjonstavler. Tatt mot SSV.

Figur 40. Gravhaug med trepinner stukket i seg. Tatt mot V.

Figur 41. Gravhaug i en hage hvor et eldre ektepar gravde i kulturminnet. Gravhaugen er en del av gravfeltet på Øyskogen. Tatt mot NNV.

Figur 42. En bil har kjørt ved kanten på en gravhaug. Gravhaugen er en del av gravfeltet på Øyskogen. Tatt mot S.

Heggland gamle kyrkjegard (ID 84521) i Hegglandsgrend kan man tydelig se spor etter hvor en eller begge de gamle kirkene har stått. Den første kirka som stod der var en stavkirke. I dag feires Olsok på stedet. Et kors er satt opp på kirketuften, antageligvis i forbindelse med Olsokfeiringen.

Informasjonsskiltet er noe slitt. Ny skilttekst kan trenges snart. Det er dårlig med parkeringsplass ved kulturminnet.

Figur 43. Informasjonstavle for Heggland gamle kyrkjegard. Tatt mot NV.

Figur 44. Kirkegårdstuft med kors satt opp i senere tid. Det er usikkert hvilken av de to kirkene denne tufta er etter. Tatt mot NØ.

På alle stedene jeg besøkte, bortsett fra Øyskogen, hadde jeg med Hilde Martini Momrak. I ettertid har hun også kommet på at de har en utstilling på Øyskogen som er skiltet. Utstillingen er et samarbeid mellom Vest-Telemark Museum og fylkeskommunen.

Hjartdal kommune

ID 77523 Døsjå. Her har fylkeskommunen satt opp informasjonsskilt for gravfeltet. Gravfeltet er ikke skiltet fra hovedvei, men forbi kommer man forbi Hjartdal kirke er det skiltet to steder. På grinda inn til området hvor gravfeltet ligger er det et lite informasjons-/retningsskilt som er svært slitt og bør skiftes ut. Selve informasjonstavlen er i god stand. Gravfeltet ligger på et område som i dag brukes som beitemark, men da jeg besøkte stedet var røysene noe overgrodd av bregner. De fleste gravrøysene kunne likevel ses, men jeg så ikke alle.

Figur 45. Bygning på Døsjå som informasjonstavla er festet på. Tatt mot SSØ.

Figur 46. Gravrøys på Døsjå. Tatt mot NØ.

Kragerø kommune

På Østre Gumøy (ID 709790) ligger en gravrøys som er skiltet av fylkeskommunen, og blir skjøtslet av elever fra Søve videregående skole. Gravrøysa har en flott beliggenhet, med god utsikt. Det er satt opp en stubbe og en benk, men begge står innenfor sikringssonen. Stubben står nærmest og kan enkelt flyttes ved siden av benken hvis benken får stå. Informasjonstavla begynner å bli slitt ved at plasten på utsiden har begynt å løsne. Det er bygd opp en liten mur på fremsiden mot sjøen på SØ-siden av røysa, muligens av steiner fra kulturminnet. Informasjonstavlen står også innenfor sikringssonen.

For å komme til øya Gumøy må man ta ferge fra Kragerø. Fergene går ikke ofte, men på tirsdager kan det være at de går en gang ekstra midt på dagen. Gravrøysa er del av en kultursti, men jeg gikk kun opp til gravrøysa. Stien var litt dårlig merket enkelte steder, men var for det meste enkel å følge. Det er dårlig med parkeringsplass for kulturstien. Det er satt opp informasjonstavler for stien med kart man kan ta med seg, men det står ingenting om muligheten for å parkere. Jeg snakket med to lokale menn som viste vei til en gård, hvor jeg fikk lov å parkere bilen. Videre forklarte de meg veien opp til kulturminnet.

Figur 47. Gravrøys på Østre Gumøy med informasjonstavle ved kulturminnet. Tatt mot Ø.

Figur 48. Gravrøysa med en steinmur foran, muligens bygd opp av steiner fra gravrøysa. Tatt mot N.

Ved Berg-Kragerø museum er det satt opp en informasjonstavle ved et gravfelt (mulig det er fem gravhauger?). Gravfeltet ligger ved den gamle lystgården (gult bygg) på Berg. På informasjonsskiltet står det en mindre feil som bør rettes opp. Det står at enkelte stedsnavn kan "[...] vise tilbake til tiden omkring Kristi fødsel eller enda lengre bakover til nettopp yngre jernalder." Selve gravfeltet er jeg usikker på om er et gravfelt. Gravfeltet er ikke registrert i Askeladden, og det står ikke noe informasjon om hvor mange gravhauger gravfeltet består av. Flere av gravhaugene tror jeg ikke er gravhaug. Jeg er i hvert fall usikker på dem. Det er mulig at én eller to kan være gravhauger, men haugene bør undersøkes. Blant annet stikker berget opp i dagen på noen av haugene. Det er slitasje på flere av haugene i form av stier både på og ved siden av. Informasjonstavla står innenfor sikringssonen til en av gravhaugene hvis det da er en gravhaug.

Det mulige gravfeltet tilhører en kulturminnesti med både arkeologiske og nyere tids kulturminner. En informasjonstavle over stien står ved parkeringsplassen. Jeg savner målestokk på kartet som ellers er bra. Med målestokk kan det blir lettere å beregne avstander og tid. Jeg gikk ikke resten av kulturminnestien.

Figur 49. Informasjonsskilt på kanten av mulig gravhaug. Tatt mot V.

Figur 50. Mulig gravhaug på berg, men her stikker berget opp i dagen. Tatt mot S.

Kviteseid kommune

ID 11990 Tinghaug er skiltet av Telemark fylkeskommune. Gravhaugen har noe høyt gress og strå på seg i tillegg til flere trær som begynner å bli råtne. Da jeg kom til gravhaugen kom etter hvert en dame ut. Hun var irritert blant annet fordi jeg ikke hadde gitt grunneier beskjed om at jeg kom for å se på gravhaugen og infoskiltets tilstand. Jeg sa at siden gravhaugen er skiltet kan hvem som helst besøke kulturminnet uten å gi beskjed først. Dama heter Bjørg Hauglid (tlf.: 934 42 434) og er leder av Sundvang kulturhus. Foreløpig leier de jorda, men de ønsker å kjøpe området for så å kunne bygge ut kulturhuset. Hauglid sa at hvis gravhaugen var automatisk fredet og det var en fem meters sikringssone var ikke de interessert i å kjøpe akkurat det området der gravhaugen står. Hun vil gjerne vite hvor mye av området gravhaugen med sikringssone båndlegger. For noen år siden hadde det vært en mann der, Emanuel Riis, fra Kulturminnefondet som målte opp sikringssonen på ordre fra Telemark fylkeskommune. Hun hadde spurt han om ikke han skulle ha med seg noen for å godkjenne at målingen ble rett, men han sa han ikke trengte det. Han målte opp og markerte med pinner. Informasjonstavlen har hun flyttet nærmere gravhaugen, altså innenfor sikringssonen, av hensyn til barnas sikkerhet når de bruker området på 17. mai. Jeg ga henne beskjed om at gravhaugen helt sikkert er et automatisk fredet kulturminne, og at det ikke er lov å flytte informasjonstavlen slik hun har gjort. Hun ser helst at fylkeskommunen fjerner informasjonstavlen fordi gravhaugen ikke er fin slik den er nå, og at det aldri er noen som besøker kulturminnet. Hvis trærne på gravhaugen ønskes fjernet har nabobedriften, som driver vedproduksjon, tilbudt seg å gjøre det mot betaling. Rådgiver i Telemark fylkeskommune, Åsne Dolve Meyer, ringte mens jeg snakket med Hauglid, og de fikk snakket litt sammen med enighet om at Hauglid skulle få noen til å sende Dolve Meyer en mail med hennes forespørsel. Hauglid ønsker et klart svar fra fylkeskommunens side om hvor stort det fredete/båndlagte er.

Figur 51. Informasjonstavle innenfor sikringssonen til Tinghaug. Gravhaugen ligger til venstre for tavla. Tatt mot VNV. **Figur 52. Sundvang kulturhus til venstre med Tinghaug til høyre i treklynga. Tatt mot SØ.**

Jeg besøkte også Kviteseid bygdetun (ID 86747) som inneholder tre automatisk fredete bygninger. Tveitloftet (ID 86752) er fra 1350, men ble påbygd i 1686. Vesleburet (ID 86753) er fra ca. 1530 og Kviteseid gamle kyrkje (ID 84869) er fra 1100-tallet.

Nissedal kommune

På Årak (ID 96016, 96018, 96022, 96024, 96026, 96023, 96020, 96019, 96021, 96025 og 96026) er det et gravfelt som ikke har informasjonstavle satt opp, men det er satt opp kart. Antall graver på kartet (11) er forskjellig fra Askeladden (10). På informasjonstavla på Røyrodden står også gravfeltet på Årak nevnt. Her står det at gravfeltet består av 15 gravhauger. Det kan være nødvendig å foreta en kontrollregistrering på området. Området er benyttet som beiteområde, muligens av hest, men det er jeg ikke sikker på. Gravhaugene ser ikke ut til å være nevneferdig skadet eller ha særlig slitasjeskader på grunn av beitedyrene. Gravhaugene ser heller ut til å være fint skjøtslet bortsett fra større trær. Haugene er tydelige i terrenget.

Det står ikke hvem som har satt opp kartet, men siden Treungen IL og Nissedal kommune har satt opp informasjonstavle på Røyrodden, som ligger like i nærheten, antar jeg det er se samme som har gjort det på Årak. Både gravfeltene på Årak og Røyrodden er med på turløypa bilvanding/car walks.

Figur 53. Retningsskilt til og kart over gravfeltet på Årak (ID 96016 og 96018-26).

Figur 54. Gravhaug (ID 96016). Tatt mot V.

Figur 55. Gravhaug (ID 96022). Tatt mot VSV.

På Røyrodden (ID 90729) ligger et gravfelt med fire gravrøysar. Røysene har en fin beliggenhet med utsikt mot vannet. Det ser ut som at gravrøysene har blitt plyndret, men ifølge informasjonstavla har gravrøysene sannsynligvis er bygd rundt en hvelving av tre. Når trehvelvingen har råtnet og rast sammen har steinene fulgt etter og laget et søkk i midten.

Figur 56. Gravrøys 2 (ID 90729) med forsenkning. Tatt mot V.

Figur 57. Gravrøys 2 med beliggenhet mot vannet. Tatt mot V.

På gravhaug 1 ser det ut til at noen steiner har rast ned fra røysa eller blitt flyttet på. De ligger fortsatt på svaberget. Et par årer til en båt lå ved siden av gravrøysa. Jeg tror ikke skadene som er gjort har skjedd på grunn av tilretteleggingen.

Figur 58. Gravrøys 1. Tatt mot Ø.

Figur 59. Informasjonstavle ved parkeringsplassen/innkjøringen til der Stien til gravfeltet starte. Tatt mot SV.

Figur 60. Informasjonsskilt ved gravrøysene på Røyrodden (ID 90729).

Figur 61. Nærbilde av informasjonen på tavla.

Både gravfeltet på Årak og på Røyrodden ligger i nærheten av hverandre. De er del av en turløype for bilvandring/car walks, men informasjonstavlene/kartet er ikke særlig fine. De gir den mest nødvendige informasjonen, men begynner å bli noe slitt. Skiltene er laget på papir med plast over. Kan det her være mulig for fylkeskommunen å bidra med skilting? Gravrøysene på Røyrodden er tydelige i terrenget og har en flott beliggenhet. Gravhaugene på Årak er fint skjøtslet og også tydelige i terrenget. Med bedre skilt og informasjon, i tillegg til skilting fra veien, har kulturminnene et potensial til å gi publikum en innsikt i blant annet gravskikk i forhistorisk tid. En utfordring er at det er få parkeringsplasser/mulighet for

parkering. Det kommer også an på hva grunneier/grunneierne sier. Området gravfeltet på Årak ligger på er beitemark, og med eventuelt flere besøkende kan dette også bli en utfordring. Hvor mange som vanligvis besøker kulturminnene er jeg ikke sikker på.

De ni store gravhaugene på Fjone kalles Kjempehaugene (ID 90731) og har tydelig markerte fotgrøfter. Flere av gravhaugene har et stort hull på 1 m i dm ved siden av seg. Hullene er tolket til å ha sammenheng med gravhaugene. Gravhaugene er tidligere plyndret, men ifølge informasjonstavla kan noen av gropene stamme fra en konstruksjon inne i haugen som har kollapset. Det går tydelige stier over gravhaugene. En vei går igjennom gravfeltet, men selv om den er innenfor sikringssonen ser det ikke ut til at den har ødelagt noen av gravhaugene. Innenfor sikringssonen til en av gravhaugene, NØ på gravfeltet, er det bygd en hytte. Hytta må ha blitt bygget for mange år siden. Helt inntil forgrøfta på gravhaugen er det bygd en utedo/et skjul. Bygningene har ikke ødelagt gravhaugen, men der utedoen/skjulet står er fotgrøfta noe slitt.

Figur 62. Gravhaug med plyndringsgrop og sti. Tatt mot ØSØ.

Figur 63. Hytte som står innenfor sikringssonen. Tatt mot Ø.

Et sandtak ligger i nærheten av gravfeltet, men truer foreløpig ikke kulturminnet. Man bør likevel være oppmerksom på det.

Jeg fikk et tips fra Frank Edvard Sjøgren Lien, lederen av Nissedal historielag, om at en gravhaug ved Treungen kanskje hadde informasjonstavle. Jeg dro til gravhaugen, men det ikke noen informasjonstavle der.

Nome kommune

På Søve (ID 138933) har fylkeskommunen satt opp en informasjonstavle ved et gravfelt. Gravfeltet ligger like ved en ridebane tilhørende Søve videregående skole. Selve gravfeltet er gjerdet inn. Ved skjøtting av området er det hovedsakelig beitedyr som brukes. Elevene er av og til med på å drive skjøtsel, særlig når trær og busker skal fjernes. Da jeg besøkte gravfeltet var undergrunnen svært bløt og man kunne se noe slitasje på og rundt gravhaugene. Forbi enkelte gravhauger går det stier. Sissel Støwer, ridelærer på skolen, viste meg veien til gravfeltet og fortalte blant annet at de tok ut mindre beitedyr på området når det ble bløtt eller det begynte å gro til for blant annet å justere vegetasjonen og undergrunnen.

Figur 64. Gravfelt på Søve (ID 138933) med bløt undergrunn og en sti som går forbi. Tatt mot N.

Informasjonstavla er svært slitt. Støwer ble overrasket da vi kom dit. Hun fortalte at på våren var skiltet i god stand. Gravfeltet pleier å bli brukt som del av eksamen for elevene i forhold til hvordan det bør skjøtsles. Antageligvis har ikke informasjonstavla tålt den fuktige sommeren i år. Stativet informasjonstavla står på begynner også å bli slitt. Det ser ut til at beitedyrene kan ha gnagd på trepålene. Hvis det blir satt opp en ny informasjonstavle bør det tas hensyn til at det av og til er beitedyr der. N for gravfeltet kan man så vidt se en informasjonstavle om gravhauger i det høye krattet. Jeg kom ikke nærmere for å se hva det sto eller hvilket gravfelt/hvilke gravminner skiltet er satt opp for.

Figur 65. På bildet til venstre: Skiltstativet i tre hvor beitedyr har gnagd. På bildet til høyre: Den slitte informasjonstavla.

Figur 66. En bortgjemt informasjonstavle N for gravfeltet (ID 138933). Tatt mot N.

Støwer ønsker fortsatt å ha gravfeltet tilrettelagt. Hun ytret også et ønske om å involvere flere av kulturminnene i område til for eksempel å få elevene til å lage en kulturminnesti. Elevene kan også brukes som omvisere. Forslagene var noe Støwer selv kom med. Om dette har vært diskutert tidligere på skolen vet jeg ikke, men hvis forslaget følges opp bør ledelsen på skolen også involveres. Hvis det eventuelt blir noe av forslaget bør det vurderes om kulturminnestien også skal skiltes fra hovedveien. I dag er det ikke noen anvisnings- eller retningskilt til gravhaugen.

Notodden kommune

Notodden kommune har ingen arkeologiske kulturminner, men jeg besøkte to kulturminner som både er tilrettelagt og automatisk fredet. Heddal stavkirke (se fig. ??) er automatisk fredet og Heddal bygdetun har i hvert fall én automatisk fredet bygning. Både stavkirke og bygdetunet er godt skiltet fra veien. Noen av retningskiltene og enkelte andre skilt på området begynner å bli noe slitt.

Figur 67. Retningsskilt for hvilke fasiliteter som er der og hvor de ligger.

Figur 68. Retningsskilt til Heddal bygdetun/bygdemuseum i forhold til hvor bygdetunet ligger (markert med røde piler).

Fra Heddal stavkirke (ID 84513) og opp til Heddal bygdetun/bygdemuseum er det lagt opp en kulturstige/rundløype. Om sommeren kan man kjøpe et kulturskattekart, særlig gøy for barn, hvor de skal lete etter gjenstander og lignende som er avbildet der. I sommersesongen er det mulig å få omvisning i både stavkirka og i husene på bygdetunet. På begge stedene og på

andre poster på kulturstigen er det også mulig å få guiding med mobiltelefon både i og utenfor sesongen. Guidingen kan fås på både norsk og engelsk i tillegg til at instruksjonene for å ringe står med blindeskrift. Jeg prøvde å ringe én gang og fikk god informasjon om posten, Heddal stavkirke, som jeg stod ved. Det jeg savner er at det ikke står om det koster noe eller er gratis for bruk av mobiltelefon. Det er ikke alle som kan eller vil bruke mobiltelefon til slikt. Turister fra utlandet med antageligvis ikke bruke mobiltelefonen sin i særlig grad av frykt for dyr telefonregning. Hvis løsningen ikke er gratis bør det finnes en annen måte i tillegg til telefonguiding for å kunne gi informasjon til folk. Det står ingen informasjon om stavkirka andre steder på området. I sesongen kan man få kjøpt hefter og bøker med informasjon i kafeteriaen. Det står også litt informasjon på Heddal bygdetun. Selv med telefonguiding kunne det stått litt informasjon om stavkirka på en informasjonstavle.

Figur 69. Heddal stavkirke (ID 84513). Tatt mot Ø.

Figur 70. Påle med instruksjoner, står på parkeringsplassen til Heddal stavkirke. Tatt mot SØ.

Busnesstugo (ID 86709) er en automatisk fredet bygning fra ca. 1500-tallet, og er en del av Heddal bygdetun. Ved bygningen er det stablet ved omtrent helt inntil veggen mot Ø, hvilket vil si innenfor sikringssonen.

Figur 71. Busnesstugo (ID 86709) med vedstabelen som står innenfor sikringssonen. Tatt mot NV.

Porsgrunn kommune

På Lerstang har fylkeskommunen satt opp en informasjonstavle for et kulturmiljø. Ved veien viser et skilt retning til bygdeborgen i området (se fig. ??). Informasjonstavla står ved parkeringsplassen. Teksten er grei å lese, men selve skiltet har begynt å bli fuktig innvendig og har fått jordslag nederst langs hele kanten.

Figur 72. Til venstre: Retningsskilt til bygdeborgen i området. Tatt mot S.

Figur 73. Informasjonstavle for Lerstang kulturmiljø. Tatt mot N.

Kulturmiljøet består av en bygdeborg (ID 50559) og et gravfelt (ID 58530). Bygdeborgen, kalt Slottet, har også spor etter fire hellere. For å komme til bygdeborgen går man gjennom gravfeltet som har seks gravhauger og en steinsetting. Skal man komme opp til bygdeborgen er det kun mulig et sted, og der har noen plassert en stige langs veggen (se fig.

??). Det er ingen spor etter noe forsvarsanlegg på toppen av berget. Nede langs og under veggene mot SV, like ved en av gravhaugene, er det gravd et dyrehull. Antageligvis er hullet gravd av grevling. En del sandmasser har blitt gravd opp.

Figur 74. Stige satt opp for å komme opp til bygdeborgen (ID 50559). Tatt mot NV.

Figur 75. Masser gravd ut fra under bygdeborgen. Antageligvis er det gjort av grevling. Tatt mot NØ.

Gravhaugene er tidligere plyndret. Det ligger noen knekte trær over rundhaugen nærmest bygdeborgen i SV (se fig. ??). Gravhaugene kan være noe vanskelig å se i terrenget på grunn av noe høy vegetasjon. Ved langhaugen er det innenfor sikringssonen satt opp en flettverkshytte av Bergsbygda uteskole. Bergsbygda skole bruker området og har blant annet satt opp skilt om dette. Kan det være mulig å få til et samarbeid med dem på noe vis for eksempel i forhold til skjøtsel og/eller prosjekt om å skaffe informasjon om gravfeltet og området generelt?

Figur 76. Knekt tre ligger over rundhaug (ID 58530). Tatt mot SSV.

Figur 77. Flettverkshytte bygd innenfor sikringssonen til en langhaug. Tatt mot NØ.

I forbindelse med kulturåret i 2009 ble det laget seks kulturminneløyper. Kulturminneløypene er gjort i samarbeid med Kjell Ivar Brynsrud, Rotary og Telemark Tursitforening. Tre av kulturminneløypene (kulturminnestien Bjønnes, Byens vannforsyning – på tur i bymarka og Preståsen – på tur i oldtidshistorien) inneholder både arkeologiske og nyere tids kulturminner. Det er foreløpig ikke satt opp informasjonstavle ved enkeltminnene, men ifølge Øystein Lie i Porsgrunn kommune er det planer om å gjøre det snart. Jeg fikk ikke anledning til å gå kulturminneløypene. Løypeinformasjon finnes her:

http://loype.kulturminnearet2009.no/kulturminneloyper/loype_search?fylke=800&kommune=805&loypetype=&SearchableText=

Sauherad kommune

Gravfeltet (ID 91036) på Akkerhaugen skal skiltes av kommunen. Skiltet er laget, men foreløpig ikke satt opp enda. Området gravfeltet ligger på kalles Patmos som også er parkanlegg/skulpturpark. Seks av gravhaugene er tydelige, men den siste er noe vanskeligere å se. Det er mulig at den siste gravhaugen, hvis jeg har rett, er overgrodd av høyt gress eller en høy buskevekst. Hvis det er en gravhaug bør vekstene fjernes. Noe søppel ligger rett ved haugen. Det vokser trær på gravhaugene og disse bør kanskje fjernes? Ved én av gravhaugene er det satt ned en rist og en firkant med heller innenfor sikringssonen. Dette er visst gjort før gravhaugene ble oppdaget. Av informasjonen jeg har fått av kommunen står det blant annet at deler av gravhaugene har blitt vasket ut i vannet. Sannsynligvis har skadene allerede blitt utredet og gravhaugene sikret, men hvis det ikke er gjort bør dette gjøres. Jeg håper kommunen kan få satt opp skiltet snart. Området er svært populært som turområde, og da kan det være fint å samtidig opplyse publikum om de arkeologiske kulturminnene som er der.

Figur 78. Mulig gravhaug 2, overgrodd av en type plantevekst. Tatt mot Ø.

Figur 79. Gravhaug (ID 91036) med rist og heller lagt ned innenfor sikringssonen. Tatt mot V.

På Briskemoen er et gravfelt (ID 70973) med seks gravhauger. Gravfeltet er en del av Møllargutstien som Sauherad kommune har satt i stand. Gravhaugene er alle plyndret med store plyndringsgroper og noen har også sjakter i seg. Informasjonstavla ser bra ut, men står innenfor sikringssonen. Et merke for eiendomsgrense er satt opp på en av gravhaugene.

Figur 80. Informasjonstavlen er plassert innenfor sikringssonen til en gravhaug (ID 70973). Tatt mot N.

Figur 81. Gravhaug med plyndringssjakt. Tatt mot NØ.

Ved Evju bygdetun er det et berg med helleristninger/furer (ID 3342). Kulturminnet er skiltet av kommunen og er en del av prosjektet Grøne gangar mellom Sauherad og Bø kommune. Bergflaten er noe skadet og slitt. En steinbenk står på kanten av bergflaten. Informasjonstavlen er så slitt at det ikke er noe tekst som er tydelig. Området kulturminnet er på brukes som beitemark. Både informasjonstavlen og kulturminnet står derfor innenfor et elektrisk gjerde. Det er vanskelig for publikum å få lest noe informasjon eller få sett kulturminnet på grunn av gjerdet.

Figur 82. Informasjonstavle og kulturminnet står innenfor et elektrisk gjerde. Tatt mot N.

Figur 83. Informasjonsskilt med svært slitt flate.

Figur 84. Berg med helleristninger/furer. En benk og steinrøys er plassert på berget. Tatt mot N.

Figur 85. Bergflate med enkelte dype furer. Tatt mot SV.

Tre gravfelt (ID 22884, 22885, 70990) er tilrettelagt på Leikvang. Disse kulturminnene er også med på Grøne gangar-prosjektet. Da jeg kom dit møtte jeg med en gang på grunneieren. Han var svært påpasselig med å undersøke hvem som var på eiendommen hans. I samråd med Sauherad kommune fortalte han at han hadde fått skjult informasjonstavla slik at kun de mest interesserte fant det og kulturminnene. Han ønsket ikke å ha mye folk der som parkerte på jordene. Informasjonstavla er plassert i feil retning i forhold til himmelretningen, hvilket grunneier påpekte for meg.

Figur 86. Informasjonstavla på Leikvang plassert i skogen, men også nær veien. Tatt mot S.

Figur 87. Informasjonstavla på Leikvang. Tatt mot S.

ID 22884: Av de to gravhaugene er det den store gravhaugen som markerer seg mest i landskapet. Rundt gravhaugen er det satt opp et gjerde og lagret ved innenfor sikringssonen. Da jeg kikket på bildene jeg tok så jeg at det kan se ut til at det står en strøm-/telefonstolpe på haugen.

Figur 88. Stor gravhaug (ID 22884) som markerer seg i terrenget. Strøm- eller telefonledning ser ut til å stå på haugen. Tatt mot NØ.

Figur 89. Rundt den store gravhaugen er det satt opp et gjerde, og i tillegg lagret ved innenfor sikringssonen. Tatt mot N.

ID 22885: Gravfeltet består av fem gravhauger. Gravhaugene er plyndret og noen av dem har store krater i seg. Er kratrene så store eller har masser blitt tatt ut? Jeg synes det er vanskelig å si noe sikkert. Hvis masser har blitt tatt ut har det skjedd for lenge siden. Trær på noen av gravhaugene er hugget ned, men noen stammer ligger omkring i plyndringsgrova.

Figur 90. Gravhaug (ID 22885) med et stort krater på flere meter i diameter. Jordbor (med gult håndtak) er brukt som målestokk for å vise bredden. Tatt mot SØ.

På den største haugen (nr.1), som ligger i en privat hage, er et gjerde satt opp på haugen for å skille ut hage og beitemark. Oppe på toppen er det bygget en lekestue/skjul av noe slag. Ifølge Askeladden har bygningen stått der siden før registreringen ble gjort i 1978. Det er også stablet trematerialer innenfor sikringssonen. En bilvei går igjennom gravfeltet.

Figur 91. Gravhaug (nr. 1) med en stabel planker liggende innenfor sikringssonen. Et gjerde og en lekestue/et skjul står på gravhaugen. Tatt mot S.

Figur 92. Et gjerde og en lekestue/et skjul står på selve gravhaugen. Tatt mot ØNØ.

ID 70990: Det siste gravfeltet har fire gravhauger som alle er plyndret. Det går stier rett ved siden av og på noen av gravhaugene. I kanten på gravhaugen, lengst S på feltet, har det blitt kjørt med traktor eller et annet kjøretøy. Sporene er ikke dype, men tydelige nok til å se at noen har kjørt der.

Figur 93. Gravhaug (ID 70990). En bilvei går på baksiden av haugen. Tatt mot NNØ.

Figur 94. Gravhaug hvor traktor eller et annet kjøretøy har kjørt helt i kanten. Tatt mot V.

Det er ingenting igjen av Tinghaug (ID 70985) i dag, men kulturminnet har fått en markering i form av en steinsetting på en bergflate. Informasjonstavla står innenfor sikringssonen, men siden kulturminnet er vekk jeg usikker på hvilke lover og regler som gjelder. Innenfor steinringen står to trebenker som er gitt i gave. Hvem som egentlig har satt opp informasjonstavla er jeg litt usikker på, men det kan se ut som det er et samarbeid mellom flere kommuner.

Figur 95. Retningsskilt for parkering og for kulturminnet. Tatt mot N.

Figur 96. Informasjonstavla med Tinghaug (ID 70985) i bakgrunn. Tatt mot SØ.

Figur 97. Tinghaug rekonstruert med steinring. Innenfor steinringen er to benker plassert, mens informasjonstavla står på utsiden til høyre. Tatt mot V.

Seljord kommune

Skarsvegen (ingen ID) er en gammel bygdevei på 7 km som går mellom Bakkemoen i Svartdal og Fossheim i Åmotsdal. Veien ble rustet opp for Kulturminneåret 2009 og er et samarbeid mellom Åmotsdal sogelag, Seljord sogelag, Seljord kommune og Statens Vegvesen. Kontaktperson for prosjektet er Harald Tallaksen, kulturminnekoordinator ved Statens Vegvesen region sør. Jeg har ikke tatt kontakt med han, men har blant annet snakket med leder av Åmotsdal sogelag, Sigrun Dyrland Eide. Langs veien er det flere informasjonstavler som blant annet forteller om de ulike boplassene som har stått langs veien. Ifølge informasjonstavla er veien gammel og har blitt brukt fra år 1000 og opp til 1800-tallet. Ved Kvistaul har det stått en gård fra 14-1500-tallet (se fig. ??). Det ble, med tillatelse, revet i 2000. På internett står det om turløypa hvis man vil gå Skarsvegen:

<http://loype.kulturminnearet2009.no/kulturminneloyper/kulturminneloype.2009-01-15.3316952880>. Jeg gikk til sammen 2 km av veien fra Åmotsdal til litt forbi Kvistaul og så tilbake igjen. Ved en bekk var det vanskelig å komme over derfor snudde jeg og gikk tilbake.

Figur 98. Hovedinformasjonstavle for Skarsvegen.

Figur 99. Informasjonstavle for middelaldergården Kvistaul.

Jeg besøkte også Seljord kirke (ID 85418). Det står ikke noe informasjonsskilt ved kirka, men det er satt opp poster for en turveg. Postene er utført som blinker, hvilket er en morsom og tydelig måte å vise publikum rundt på. Ca. 80-100 m fra kirka står et informasjonsskilt. På skiltet er det både litt informasjon om kirka og nyere tids kulturminner i nærområdet. Det er også mulig og ringe sagemobilen for å få informasjon på de ulike postene. Dessverre står skiltet feil vei, og blir derfor gjemt litt vekk for publikum i stedet for å formidle at her er det noe interessant. Jeg forstår valget av retning i forhold til at man står mot kulturminnene man leser om, men jeg tror ikke alle ser at det står en informasjonstavle der.

Figur 100. Informasjonstavla (markert med rød pil) sett fra Seljord kirke (ID 85418). Tatt mot SSV.

Figur 101. Informasjonsskilt i retning Seljord kirke. Tatt mot NNØ.

Figur 102. Skilt som markerer turvegen. Tatt mot NNØ.

Siljan kommune

En kulturmløype er skiltet langs Gamleveien (ikke lagt inn i Askeladden?) av Skien turlag/turistforening. Her ligger både automatisk fredete og nyere tidskulturminner, blant annet flere gravrøyser. Ved vanntårnet er det gode parkeringsmuligheter. Her står også hovedinformasjonstavla, og langs løypa er informasjonstavler satt opp ved kulturminnene. Både tavlene og løypa kan godt oppdateres. Det er bra at samme informasjon står på begge sider av informasjonstavlene slik at man slipper å lete. Løypa bør også merkes bedre da noen av retningsskiltene er forfalne. Pilene har løsnet og jeg tror de noen steder markerer feil vei. Jeg gikk deler av løypa, men da jeg kom til en grusvei og en bekk var det dårlig merket. Jeg så et merke på andre siden av bekken, men jeg var usikker på om jeg var på rett vei. Her kunne det godt stå hvor man er på vei til. Dessuten fikk jeg ikke gått over bekken. I stedet gikk jeg tilbake til parkeringsplassen og kjørte en annen vei inn til åsrøysene (ID 91017) jeg skulle besøke. Det står på informasjonstavla at Gamleveien er fredet. Likevel er det i nærheten av gravrøysa satt opp en bål plass med benker midt på veien.

Figur 103. Informasjonstavle med gravrøys bak. Tatt mot SØ.

I skogen V for vanntårnet ligger to røyser (ID 90879 og 90880) som ikke er tilrettelagt. Ved den ene røysa (ID 90879) er det anlagt en bål plass innenfor sikringssonen. Det står en informasjonstavle i nærheten av gravrøysene som er satt opp av Det norske Skogselskap. Tavla formidler informasjon om granskogen i området. Tavla er noe slitt. Kan det være mulig å få til et samarbeid med Det norske Skogselskap om å sett opp et nytt skilt som omhandler både natur og kulturminner? På samme tavle er et kart over Den gamle kløv- og rideveien mellom Steinsholt og Oddbakken.

Fylkeskommunen har satt opp en informasjonstavle ved Siljuhaugen (ID 88241). Lars Vaagland, leder av Siljan historielag, mener den nærmest er uleselig på grunn av feil vinkel, og nedfall fra den store bjørka tavla står under. Hvis en ny tavle etter hvert skal settes opp ønsker han at tavla kan inkludere flere av de andre arkeologiske kulturminnene som er funnet i området. Da jeg besøkte stedet hadde allerede mye løv falt ned, men siden informasjonstavla står under en bjørk kan jeg forstå Vaagland kritikk. Retningen på tavla synes jeg var grei, men hvis en ny tavle skal settes opp etter hvert kan hvilken retning den skal stå diskuteres.

Figur 104. Informasjonstavle med Siljuhaugen i bakgrunnen. Tatt mot V.

Området på og rundt Siljuhaugen og gravhaugene like ved bør skjøtsles fordi det er noe kratt og trær som har vokst opp. Gravhaugene ved Siljuhaugen vil også kunne være noe enklere å se.

Riksantikvaren har satt opp en informasjonstavle ved Siljan kirke (ID 85431). På tavla kan man så vidt se noe slitasje, men det tavla er fortsatt i ganske god stand. Deler av kirka er fra middelalder

I Elgsdalen, Opdalen er det to fangstgroper (ID 90759 og 90760). En liten informasjonstavle er satt opp av historielaget rett ved den ene gropa. For å komme til fangstgropene kan man gå på en merket traktorvei og sti. Rett ved fylkesveien må man vasse eller gå på steiner for å komme over. Fra fylkesveien og til kulturminnene er det ca. én km.

Lars Vaagland var med meg opp til fangstgropene. Han sørget for at jeg gikk først for å se om jeg klarte å finne dem uten hjelp. Traktorveien og stien er greit merket, men kunne på enkelte steder vært merket noe bedre. Et problem for Vaagland er at et treskilt, som markerer retningen til kulturminnene, av og til blir kjørt ned av traktorer i området. Det hadde skjedd da vi kom dit. Med litt improvisasjon fikk vi satt opp skiltet igjen. Vaagland skal heller komme tilbake senere og sette det opp skikkelig. Informasjonstavla ved fangstgropene står innenfor sikringssonen, noe jeg gjorde Vaagland oppmerksom på. Han sa det ikke gjorde noe fordi tavla ikke var satt ned i undergrunnen, men var festet med steiner. Informasjonstavla lå på bakken da vi kom dit.

Figur 105. Fangstgrop med informasjonstavla liggende på bakken ved siden av. Tatt mot N.

Jeg tror ikke det er mange som besøker kulturminnene, men Vaagland er svært engasjert i dette og de andre kulturminnene i Siljan. Han står på for å passe på kulturminnene, men har som mange andre ikke nok tid til å følge opp alle de tilrettelagte kulturminnene. I tillegg er det et spørsmål om økonomi for å kunne skifte ut/sette opp informasjonstavler.

Historielaget har satt opp en informasjonstavle ved gravfeltet på Tormodsrød (ID 91741-44, 90746-49, 90751) og en hulvei (ID 90752). Informasjonstavla står ved den største gravhaugen (ID 91049) og har informasjon om hele feltet. Vaagland har hentet opplysninger fra den arkeologiske rapporten fra registreringene utført i 2003.

Vaagland var med meg også på dette besøket. Like ved informasjonstavla oppdaget han en haug som kan være en gravhaug. Er det en gravhaug har den tidligere ikke blitt registrert. Jeg så ikke alle gravene på gravfeltet, men de jeg så har tidligere blitt plyndret.

Figur 106. Informasjonstavle ved Tormodsrød. Gravhaug ID 91049 kan sees i bakgrunnen.

På Austad har Siljan historielag tilrettelagt to gravfelt (ID 88227 og et gravfelt uten ID). Gravfeltet uten ID ble registrert i 2003, men det ser ikke ut til at feltet er lagt inn i Askeladden. På gravfeltet går det også en hulvei som jeg ikke så. Det kan være på grunn av høy vegetasjon, busker og kratt. Noe søppel ligger også på området. Begge gravhaugene er tidligere plyndret, og den ene er brukt som jordkjeller. På en av gravhaugene er det satt opp en wire til en telefonstolpe.

På det andre gravfeltet er jeg ikke sikker på om jeg så alle gravhaugene. Den største gravhaugen har steiner markert rundt seg. Ved steinene er det kjørt med traktor eller annet kjøretøy som har laget spor i undergrunnen. Ikke langt fra feltet er to gårder. Ved låven står to gravmaskiner og andre kjøretøyer. Det er også kjørt med kjøretøy andre steder på området, både innenfor og utenfor sikringssone. Grunneier bør få beskjed om hvilke lover og regler som gjelder for automatisk fredete kulturminner.

Figur 107. Del av gravfeltet hvor dt er kjørt med et kjøretøy i kanten av en gravhaug. I bakgrunnen står både gravemaskiner og andre kjøretøyer. Tatt mot V.

Da jeg besøkte stedet var informasjonstavla svært slitt, noe jeg visste fra før. Lars Vaagland fortalte meg på forhånd om tilstanden til tavla. Nå er det satt opp en ny informasjonstavle. Jeg antar den er satt opp på samme sted som den forrige, ved gravfeltet uten ID. Tavla inneholder info om begge gravfeltene, hulveien samt gullfunn fra jernalder.

Det bør foretas skjøtsel av gravfeltene og hulveien. Høy vegetasjon, busker og kratt gjør at det kan være vanskelig å se alle enkeltminnene.

Det går en kulturløype fra Gorningdammen bort til Bygdeborgen (ID 88226) på Børja. Bygdeborgen og nyere tids kulturminner er skiltet underveis. Informasjonstavla er satt opp av fylkeskommunen og står like ved muren, innenfor sikringssonen. Kulturløypa driftes av historielaget, og det gikk stort sett bra å følge den. Enkelte steder kan stien merkes enda bedre. Av bygdeborgen er det igjen rester av en mur. Hvor mye som er borte av den vet jeg ikke. En sti går gjennom muren slik at man kan se mer av området hvor bygdeborgen har stått.

Figur 108. Rester av muren til bygdeborgen på Børja. En sti går gjennom muren. Tatt mot NV.

Ved Heiveien, en gammel tømmervei, er det funnet to økser (ID 91175) innunder en stein, som på informasjonstavla, kalles Offersteinen. Funnstedet er lagt inn i Askeladden, men det står ikke noe om steinen. Informasjonstavla er satt opp av historielaget, og står på en badeplass ved Øverbøtjern som ligger nært sentrum. Det er ca. én km fra informasjonstavla og til Offersteinen. På tavla er det også et kart som viser vei til funnstedet og Offersteinen. Man kan følge Heiveien dit. Jeg fikk tips av Vaagland om hvor jeg kunne kjøre for å spare tid. Vaagland har selv påpekt at det aktuelle området trenger manuell rydding da det gror igjen hurtig. Han skal selv sørge for dette. Da jeg besøkte stedet har området blitt ryddet for skog, men greiner ligger rundt omkring på bakken. Med litt oppdrydding kan området bli fint. På en stubbe ved Offersteinen er det hengt opp et skilt med Offersteinen påmalt. Skiltet er satt innenfor sikringssonen.

Følger man stien litt lenger mot SØ kommer man til en gravrøys (ID 91156) og en mulig hulvei (uten ID, men nevnt under ID 91156). Et skilt for å markere at det her er et kulturminne står innenfor sikringssonen. Noen av retnings- og markeringsskiltene i området er noe slitt.

Skien kommune

Bergheim (ID 71236), Fossum (ID 52649), Løberg (ID 43053) og i Mælaveien (ID 71157) er alle helleristningsfelt som er skiltet av fylkeskommunen. Feltet på Bergheim ligger i en privat hage. Rundt feltet er det lagt ned heller og bygd opp en liten mur som markerer kulturminnets grense. Bergflaten har flere sprekker og noe gress og mose vokser ut av disse. Sprekkene er ødeleggende for helleristningene. Er det noen tiltak som kan gjøres eller blir gjort for å få bukt med problemet om at berget sprekker opp? Skjøtsel bør utføres for å få vekk gress og mose på berget.

Figur 109. Helleristningsfeltet på Bergheim. Tatt mot V.

På Fossum er veien frem til kulturminnet i dårlig forfatning. Veien er skjev/ujevn og har en tydelig høydeforskjell som kan gjøre det vanskelig for biler å kjøre der. Det kan ende med at bilene blir sittende fast eller må kjøre i grøfta. Veien bør derfor utbedres og rettes ut. Parkeringsplassen bør også forbedres. Da jeg skulle parkere var parkeringsplassen gjørmete og bløt. Det kan være lett å sette seg fast her hvis det har regnet. Noen av informasjonsskiltene/opplysningsskiltene bør skiftes ut da de er svært slitte.

Figur 110. Helleristningsfeltet på Fossum med rampe og opplysningskilt. Tatt mot SØ.

Deler av bergflaten på Løberg har flaket av og antageligvis ødelagt flere helleristninger. Noen helleristninger er delvis ødelagt og noen står i fare for å bli ødelagt. Hvis ikke tiltak allerede er iverksatt bør det gjøres noe hvis det er mulig.

Figur 111. Helleristningsfeltet med informasjonstavle på bygningens vegg. Tatt mot SØ.

Helleristningene i Mælaveien skal skiltes av fylkeskommunen. Feltet ligger rett ved hovedveien, men er vanskelig å se derfra. Berget er svært overgrodd av mose, antageligvis på grunn av den fuktige sommeren i år. Jeg klarte kun å se to skålgroper fordi de tidligere har blitt malt opp med rødt. Før berget kan vises for publikum bør det renses og gjøres rent. Hvis kulturminnet skiltes ved veien kan det bli en utfordring i forhold til hvor publikum kan parkere. Samtidig kan det være fint å gjøre folk oppmerksomme på at det er et kulturminne.

Figur 112. Helleristningsfelt i Mælaveien. Tatt mot VSV.

På Kongerød ligger en gravhaug (ID 52738) som er tilrettelagt av fylkeskommunen. Gravhaugen ligger på et grøntområde i et borettslag. På grøntområdet er det satt opp en grill og flere benker. En benk står innenfor sikringssonen, mens en annen står på sikringssonens grense, ca. 4-5 m unna. Informasjonstavlen er svært slitt og bør skiftes ut. Det ligger en liten

haug ved siden av. Jeg er usikker på om det kan være en gravhaug eller natur. I kanten på haugen står en lyktestolpe.

Figur 113. Informasjonstavle og benk innenfor gravhaugens sikringssone. Tatt mot N.

På Røråsen ligger det to gravrøyser (ID 3533. 1 og 2) med fin beliggenhet. Gravrøysene er en del av Skotfosstien som er tilrettelagt av Skotfoss historielag. Stien tar for seg gravrøysene og nyere tids kulturminner. Fylkeskommunen har bidratt til å sette opp en informasjonstavle for gravrøysene. Det har rast ned noe stein fra gravrøysene, særlig fra nummer to. En type wire ligger ved gravrøys to.

På området til Skien Fritidspark ligger to gravfelt (ID 13269 og 13270) skiltet av fylkeskommunen. Gravfelt ID 13270 var svært overgrodd og bør skjøtsles for av gravhaugene skal synes. Bare én av gravhaugene var det mulig å se. På det andre gravfeltet er det tilrettelagt med en fin grussti til informasjonstavla og gravhaugene.

Figur 114. Informasjonstavle for gravfelt ID 13270 med overgrodd gravfelt i bakgrunnen. Tatt mot ØNØ.

Det er vanskelig å finne parkeringsplass i forhold til å besøke kulturminnene. Jeg parkerte ved en bomvei med tillatelse fra grunneier derfra gikk jeg, med hjelp av PDA, til gravfeltene. I nærheten av gravfeltene går det turveier. Her er det skiltet til gravfeltene, men skiltingen kunne vært noe bedre og enda tydeligere i forhold til at det er to gravfelt der.

Veien/stien til Mikaelshula (ID 32983) er forholdsvis grei å gå. Da jeg gikk der var det bløtt enkelte steder. Veien/stien er merket, men merkene kunne kanskje vært satt noe tettere. Særlig kunne veien/stien vært merket bedre like ved Mikaelshula. Jeg hadde ca. 50-70 m igjen til Mikaelshula da jeg snudde. For det første ble terrenget svært bratt, og for det andre ble jeg usikker på om og eventuelt hvor jeg skulle gå videre.

Figur 115. Informasjonstavle og søppelkasse ved reservert parkeringsplass for besøkende til Mikaeleshula. Tatt mot V.

Figur 117. Del av nedstigning med tau for å komme til Mikaelshula. Tatt mot SV.

Figur 116. Opp- og nedstigning med gjerde ned til liten brygge for publikum som kommer i båt. Tatt mot S.

Figur 118. Merke for markering av stien. Tatt mot S.

Ved Kryptkirken på Kapittelberget (ID 33323) er det satt opp flere informasjonstavler av kommunen. Tavlene tar for seg ulike temaer som blant annet geologi og historie. Da jeg gikk omkring i det som er igjen av kirka så jeg at det flere steder er gjort hærverk på veggene i nyere tid. Navn, initialer og ulike tegn er innrisset. Spørsmålet er om det er mulig å gjøre noe med problemet?

På portstolpen til Gjerpen kirke (ID 84252) er et metallskilt hengt opp (se fig. ??). På skiltet står det noen få opplysninger om middelalderkirka. Bortsett fra det står det ikke flere opplysninger. Jeg vet ikke om kirka er åpen for turister i sommerhalvåret, men er den det bør det kunne settes opp mer informasjon.

Figur 119. Informasjonsstavle festet på portstolpen til Gjerpen kirke (ID 84252). Tatt mot NV.

På Handelstorget har de eldste flettverkshusene (ID 33664) i Skien stått. Flettverkshusene er gravd ut og fjernet, men det er laget en inskripsjon i hellene utenfor Telemarksgata 12 (se fig. ??). Inskripsjonen er en gave fra Steen & Lund AS. Jeg antar at kommunen har bidratt til å sette ned inskripsjonen. Noen meter lenger S for inskripsjonen, like utenfor kjøpesenteret Arkaden, er det malt opp flere geometriske figurer i ulike farger (se fig. ??). Figurene skal illustrere hvor flettverkshusene har stått.

Figur 120. Inskripsjon på hellene på Handelstorget om de eldste flettverkshusene i Skien. Tatt mot SV.

Tiltaket er flott, og det gir publikum en viss innsikt i hvordan Skien var på 900-tallet selv om kulturminnene i dag er vekk. Spørsmålet er om mange legger merke til inskripsjonen og figurene? Jeg måtte på Servicekontoret for å spørre om noen visste hvor inskripsjonen var. Til slutt fikk jeg vite det. Senere måtte jeg spørre Ellen Rodvang fra Skien kommune om de geometriske figurene skulle forestille hvor flettverkshusene stod, hvilket hun bekreftet. Jeg håper det kan være mulig å sette opp noe mer informasjon om flettverkshusene, hvor det også står hva de geometriske figurene viser. De geometriske figurene er fine for de skiller seg ut, og de kan appellere til flere aldersgrupper.

Skien kommune har tilrettelagt flere kulturminneløyper de siste årene. Tre av disse omfatter aut. fredete kulturminner i tillegg til nyere tids kulturminner. Store deler av Skotfosstien gikk jeg da jeg skulle se på de gravrøysene på Røråsen (ID 3533). Løypa er fin å gå og man lærer noe nytt underveis. Helleristningsfeltet på Fossum er en del av kulturstien Århus, men jeg gikk ikke resten av kulturstien. Den tredje kulturstien, Hjellevannet rundt, har jeg ikke gått.

Figur 121. Noen av de geometriske figurene, malt på Handelstorget, som viser hvor de eldste flettverkshusene sto.

Tinn kommune

På Sandven i Atrå er det laget et friluftsområde og en kulturminneløype. Kulturminneløypa består av både arkeologiske og nyere tidskulturminner. Informasjonstavler er fint plassert ved de ulike kulturminnene som blant annet et gravfelt (ID 116945), en gravrøys (ID 110423) og en kullgrop (ID110432). Gravfeltet består av tre gravrøyser, hvor én av gravrøysene ligger tett inntil rester av muren til en flyhangar fra 2. verdenskrig. På gravrøys 3 går det tydelige stier (se fig. ??).

Figur 122. Informasjonsskilt ved parkeringsplassen med kart over Sandven friluftsområde. Tatt mot N. markert sti over seg. Tatt mot NV.

Det er også satt opp et informasjonsskilt ved et bågastelle (ID 110418) hvor man kunne skjule seg for dyr man jaktet på (se fig. ??). Da jeg stod ved bågastellet kom et rådyr løpende gjennom skogen nedenfor meg. Det var en spesiell opplevelse som ga et innblikk i hvordan jaktsituasjonen i forhistorisk tid kan ha vært. Enkelte steiner har rast ned fra kulturminnet, og det må utvises forsiktighet når man besøker det.

Figur 124. Informasjonstavle sett i forhold til kulturminnet. Bågastellet ble brukt som fangstinnretning i forhistorisk tid og som skytestilling under 2. verdenskrig. Tatt mot NØ.

Kulturminneløypa er kort, men lett å gå og man får litt informasjon ved hvert kulturminne. Jeg savner at det ikke er satt opp skilt ved hovedveien som forteller at det ligger en kulturminneløype i nærheten og i hvilken retning den ligger. Et retningsskilt kan eventuelt settes ved stien, på toppen av bakken, inn til bågastellet. Jeg gikk litt rundt i området før jeg fant kulturminnet. Gravrøysa (ID 110423) var i starten også noe vanskelig å få øye på, men jeg fant den til slutt.

Tokke kommune

Helleristningene (ID 114271) på Lårdal skal skiltes av fylkeskommunen. Prosessen med å lage informasjonsskilt er i gang. Selve helleristningene var svært vanskelige å se. Jeg tror jeg så to båtfigurer, men det var alt. Forhåpentligvis blir kalkeringer av motivene inkludert på informasjonstavlen.

Figur 125. Helleristningsfeltet på Lårdal. Tatt mot V.

Gravhaug (ID 109283) på Revahaug, Dalen ligger rett ved en barnehage. Kulturminnet er stort og har et steinsatt gravkammer på innsiden. En utgravning ble fortatt i 1878. I dag er det største problemet at det bor grevling(er) i gravhaugen. Den eller de har allerede gravd vekk mye masser av sand og noe stein på vei inn til gravkammeret. Gravingen gjør stor skade på kulturminnet. Kan det også gjøre gravhaugen ustabil hvis eventuelt noen ferdes på gravhaugen? Grunneier, Olav Dalen (tlf. nr.: 924 85 923), kom bort til meg og fortalte om problemet. Han er en av initiativtakerne til at gravhaugen har blitt skjøtslet og tilrettelagt. Dalen er fortvilet og ønsker å få bukt med problemet.

Figur 126. Informasjonstavle og benk ved steinkammeret. Tatt mot ØSØ.

Figur 127. Grevlinger har gravd i inngangen til

Min kontakt i kommunen var usikker på om Gågehaug i Lårdal var tilrettelagt nå. Gågehaug har, ifølge henne, vært tilrettelagt tidligere. Da jeg besøkte stedet så jeg ingen informasjonstavle. Det sies at Gågehaug tidligere ble brukt som rettersted. På toppen av haugen har det ifølge en nettside vært en gravrøys som nå er planert ut. Det ligger mye stein utover på toppen som kan stamme fra en eventuell gravrøys. På nettsiden kan man også se et bilde fra haugen med en informasjonstavle. Her er en link til nettsiden.

http://www.geocaching.com/seek/cache_details.aspx?guid=35021b91-f93c-42a1-9975-cbdbb85794e7

Jeg besøkte Vest-Telemark museum i Eidsborg hvor det står en stavkirke og bygninger som både er automatisk fredete og vedtaksfredete. Fra museet går det en turløype bort til et brynesteinsbrudd (ingen ID). Ved starten av turløypa står et informasjonsskilt med kart, men det står ikke noe informasjon om selve brynesteinsbruddet. Jeg gikk ikke stien, men kjørte heller lenger opp og gikk en kort sti til bruddet. Stien er der hvor turløypa kommer ned fra bruddet. Ved bruddet er det et retningsskilt til bruddet, men heller ikke her er det satt opp noen informasjonstavle for kulturminnet. En informasjonstavle for brynesteinsbruddet er derfor noe jeg håper kan settes opp. Kulturminnet er ikke lagt inn Askeladden en fredning av kulturminnet vil båndlegge svært store områder. Noe som bør gjøres er å måle inn kulturminnet og legge det inn digitalt selv om det ikke blir lagt inn i Askeladden. Frem til nå er ikke kulturminnet kartfestet annet enn på papir.

Figur 128. Brynesteinsbruddet i Eidsborg. Tatt mot NØ.

Figur 129. Retningsskilt til brynesteinsbruddet. Tatt mot NØ.

Vinje kommune

Sporaneset (ID 6030) er tilrettelagt av fylkeskommunen. På informasjonstavlen burde det stå hvor berget ligger eller ha en pil som viser rett retning. Skiltets plassering kan være noe forvirrende synes jeg.

Vannstanden var for høy til at jeg fikk besøkt kulturminnet. Kulturminnet ligger utsatt til i vannkanten. Det kan spørres om og eventuelt hvordan kulturminnet tåler påkjenningen.

Siden jeg ikke fikk besøkt kulturminnet vet jeg ikke i hvilken tilstand kulturminnet er i.

Figur 130. På neset til høyre ligger helleristningsfeltet. Vannstanden var for høy til å komme over dit. Tatt mot VSV.

Frem til informasjonstavlen er det ingen anvisnings- eller retningskilt. Det kan være at man ikke ønsker besøk fra så mange eller at det generelt er dårlig skiltet.

På Vinjar er det skiltet flere kulturminner for Vinje kulturområde. Området inneholder både et gravfelt ID 91038, ID 91039, 91040 og ID 91042, Dronninghaugen ID 71070, gravhaug ID 32858 og et jernvinneanlegg ID 116390. Gravhaugene er tidligere plyndret. Vinjar skole er bygget innenfor sikringssonen til ID 91038 og har kuttet i to av sidene på gravhaugen. Skolen er også nærme ID 91039. Her er det anlagt en asfaltert parkeringsplass innenfor sikringssonen, og i den forbindelse ble noe av kanten på gravhaugen fjernet. Bilene parkerer omtrent helt inntil gravhaugen. Innenfor sikringssonen står en søppelkasse og en stabel med materialer. Gravhaug ID 91040 har fått fjernet noe av kanten på grunn av anleggelse av hovedvei R 134, mens det står en trafo og en stolpe i nordre ende av ID 91042. Jernvinneanlegget kunne jeg ikke se noen spor av, og det burde stå på et informasjonsskilt. Dessuten var stedet der anlegget skal ha vært igjengrodd. Det bør settes opp et informasjonsskilt der Dronninghaugen, gravhaug ID 32858 og restene av jernvinneanlegget er.

Figur 131. Gravhaug ID 91038 ved Vinjar skole. Tatt mot SØ.

Vidda Vinn (ID 19741) ved Møsstrand ble i 2010 skiltet av fylkeskommunen og Vinje nasjonalparkkommune. Kulturminnet er del av Kvennavegen turløype. Jeg fikk ikke besøkt kulturminnet denne gangen, men har fått bilde og informasjon av prosjektleder Guro Lien.. Om sommeren settes det opp båt for turister, utenfor sesongen kan man leie båttaxi. Kulturminnet ble gravd ut på 1960-tallet. Stedet der kulturminnet lå ligger i dag under vann. Informasjonstavla er derfor ment som hjelp til å illustrere hvordan folk har bodd og levd i området i både steinalderen og jernalderen.

Figur 132. Informasjonstavle for Vidda Vinn. Kulturminnet er oversvømt. Foto: Guro Lien.

På Vettelunden i Vå (ingen ID) ligger et gravfelt ifølge informasjonstavla. Spørsmålet er om haugene som ligger der er kulturminner. Noen av haugene ligner ikke særlig, men noen kan ligne gravhauger, særlig haugen som ligger på andre siden av hovedveien. To hauger er det gravd i, hvorav den ene har et lite krater i toppen. Den andre er det bare ytterkantene igjen i. Uten noen nærmere undersøkelser synes jeg det er vanskelig å si om haugene er arkeologiske kulturminner eller ikke.

Figur 133. Informasjonstavle for Vettelunden i Vå. Figur 134. Del av mulig gravfelt. Det er usikkert Det mulige gravfeltet ligger bak tavla. Tatt mot NV. om de er kulturminner. Tatt mot V.

DELTAGERE OG TIDSROM

Befaringen av de tilrettelagte arkeologiske kulturminnene og kulturmiljøene ble foretatt av Katrine Dahl og varte i fem uker fra 26.09-28.10.11. Været var for det meste fint i hele perioden, og påvirket ikke undersøkelsen. Forarbeidet varte i to uker og etterarbeidet ble på totalt tre uker. Opprinnelig var etterarbeidet satt til to uker, men ble forlenget med én uke på grunn av stor arbeidsmengde og

deltakelse på to konferanser. Et slikt prosjekt har tidligere ikke blitt gjennomført i Telemark fylkeskommune. Tidsberegningen var på forhånd satt som et forslag, men viste seg å stemme ganske godt. Det var tatt med i budsjettet at tidsbruken på etterarbeidet kunne forlenges med én uke hvis to uker ble for kort tid.

Erfaringer/konklusjon

I løpet av prosjektet har jeg fått nye erfaringer og perspektiver på hvordan arkeologiske kulturminner blir behandlet både på godt og vondt. Mange er interessert i fortiden og særlig arkeologiske kulturminner i sitt nærområde.

I forarbeidet merket jeg at mange av kommunene ikke har tid til å prioritere arkeologiske kulturminner. De har lyst til å gjøre noe med det, men andre saker går foran. Da jeg ringte til kommunene var det ofte at jeg ringte til sentralbordene, og de visste ikke alltid hvem de skulle sette meg over til. Oftest var det kulturavdelinga som hadde ansvaret, men noen ganger ble jeg satt over til teknisk etat eller plan- og bygningsetaten. Det er tydelig at det i mange kommuner ikke er tydelig hvem som har ansvar for de arkeologiske kulturminnene. Jeg tror blant annet at mangel på kunnskap om arkeologiske kulturminner kan bidra til at kulturminnene ikke blir prioritert. I én av kommunene jeg besøkte ble en fra kommunen med for å vise, men også for å lære. Hun var ny i jobben, og innrømte at hun ikke kunne så mye om akkurat dette området, men hun ville gjerne lære mer.

Særlig blant historielagene er det ofte ildsjeler som står på for å skilte og vedlikeholde kulturminner. Av og til er de ganske alene og da kan det bli vanskelig å vedlikeholde kulturminnet/kulturminnene slik de ønsker. Andre ganger står de samlet og klarer å vedlikeholde kulturminnene bra. Ofte virker det som at kulturminnene får bra oppfølging i starten. Deretter får folk mindre tid eller oppfølgingen blir glemt. Det kan også være spesielle tilfeller som gjør det vanskelig å følge opp tilstanden til kulturminnene. Et godt eksempel er årets fuktige sommer som blant annet har sørget for økt vegetasjon blant annet på helleristningsfelt. Flere informasjonstavler har også blitt ødelagt på grunn av all fuktigheten. For fylkeskommunens del har noen skjøtselsavtaler utgått og ikke blitt fornyet, hvilket har ført til at ingen har undersøkt kulturminnets/kulturminnenes tilstand på en stund. Samtidig har de en avtale med Statens naturoppsyn om å utføre skjøtsel og skrive en tilstandsrapport på flere av de arkeologiske kulturminnene som fylkeskommunen har vært med på å tilrettelegge.

Jeg har sett at det er gjort svært mange inngrep på et eller annet vis på kulturminnet eller innenfor sikringssonen. De fleste inngrepene ser ut til å ha bli gjort før dagens kulturminnelov trådte i kraft eller innenfor tidsgrensen for hva som kan anmeldes/lages sak på. Flere hendelser tror jeg skjer fordi man ikke tenker seg om eller er klar over hva kulturminneloven går ut på. På flere kulturminner, hovedsakelig gravminner, er det satt merker for grensemarkering eller kommunale forhold som kummer. Andre ganger er det diverse pinner som er satt på kulturminnet. På mange informasjonstavler står det at kulturminnet er fredet ved lov, men tavlene er likevel ofte plassert innenfor sikringssonen. Av og til står tavlene i kanten på et kulturminne, gjerne en gravhaug/gravrøys, mens det ved noen få tilfeller er plassert tavler på selve kulturminnet.

Av generelle betraktninger synes jeg at kulturminnene er for dårlig skiltet fra veien. Noen steder forstår jeg at det ikke er ønskelig med for mye besøk, for eksempel hvis kulturminnet ligger i en privat hage. Det er heller ikke alltid det lar seg gjøre å sette opp anvisningsskilt på veien. Det kan være at kulturminnet ligger et stykke unna veien. Likevel er det blant annet nye kulturminnestier som nettopp har blitt åpnet, men som ikke er skiltet fra veien. Eksempler på disse er Sandven friluftsområde og kulturminnesti i Atrå, Tinn og kulturminnestien Spinnehjulet, Håsårudhåttan i Bø. Hvis det er mulig bør de tilrettelagte kulturminnene markedsføres i kommunene og i fylket. Flere informasjonstavler er utdaterte og bør fornyes med tekst og eventuelt kart og bilder som gjør dem mer aktuelle og interessante for folk.

SKIEN 18.11.11

Katrine Dahl

.....
Feltleder / Saksbehandler

Vedlegg:

- Sammendrag av feltarbeidet
- Kontaktpersoner i kommunene

BARK – sammendrag av feltarbeidet

- ❖ Først ble kommuner, div. historielag, turlag, kollegaer og andre kontaktet for informasjon om arkeologiske kulturminner i de ulike kommunene
- ❖ Flere kommuner har liten eller ingen oversikt over skiltede og tilrettelagte kulturminner – av og til henviser de videre til historielag → lav prioritering
- ❖ Mange kommuner tok seg tid til å undersøke saken enten det ble positivt eller negativt resultat, andre hadde ikke tid til å undersøke i det hele tatt
- ❖ 63 arkeologiske kulturminner er besøkt og skrevet skjema for + besøkt enkelte andre steder som bygdetun
- ❖ Skiltede kulturminner i alle kommunene. Alle bortsett fra én eller to har ikke arkeologiske kulturminner/kulturmiljøer
- ❖ Innsamling av informasjon bl.a. om kulturminnenes skilting fra vei, adkomst/tilgjengelighet, parkering, tilstand og tålegrad, sikringsbehov og tilretteleggingens/skiltets tilstand
- ❖ Folk er flinke til å skrive at kulturminner er fredet ved lov, men mange klarer likevel å sette skiltene innenfor sikringssonen
- ❖ Folk er også utenksomme og plasserer, lagrer og setter ting innenfor sikringssonen/inntil kulturminnet
- ❖ Variabel kvalitet på skiltingen ved kulturminnene
- ❖ Mye dårlig skilting fra veien – man kan spørre seg om det er noen vits i å skilte eller om man ønsker at kulturminner skal skiltes? – jeg fant ikke frem til alle uten opplysninger, kart og PDA
- ❖ På flere steder, også turløyper, kan det godt skiltes bedre med retningspiler
- ❖ Oppfølging er viktig, men det varierer i hvilken grad det blir gjort
- ❖ Ofte ildsjeler, særlig fra historielag, som jobber med oppfølging. Det kan være tungt å være alene
- ❖ Noen kulturminner er skiltet for spesielt interesserte (f. eks. fangstgroper i Siljan)
- ❖ Bra med skilting langs turstier for å gjøre oppmerksomme på at det her er arkeologiske kulturminner og at det er visse lover som gjelder, men spørsmålet er om folk registrerer at de går forbi kulturminner?
- ❖ Parkeringsplasser kan være et problem, enten finnes det ikke (må parkere langs vei eller i hagen til folk) – kunne evt. vært bedre skiltet der det er mulig å parkere
- ❖ Der det inngår skjøtselsplan bør det i hvert fall være bedre oppfølging

- ❖ Problem at skilt blir satt opp og så står de bare der til det etter noen/mange år kommer noen og ser på det igjen (kommune - fylkeskommune)
- ❖ Ønske fra Siljan historielag om å få kulturminnene inn i infobrosjyrer som legges i turistinformasjonen, og lage en mal som gjør det lettere å oppdatere for fornyelse hvis det trengs
- ❖ Bedre informasjon bør gis til kommuner, historielag, turlag, grunneiere og firmaer/private som skal utføre arbeid eller gå i områder med arkeologiske kulturminner om hvilke lover som gjelder

Viktig å snakke med folk som er lokalkjente – kan dukke opp nye kulturminner

Kontaktpersoner i kommunene

Bamble kommune

John Mikal Guldager, konstituert kultursjef – tlf.: 913 65 105 eller sentralbordet: 35 96 50 00

Bø kommune

Hilde K. Pedersen, einingsleiar/sjef for kultur, (hilde.pedersen@bo.kommune.no) – tlf.: 35 05 92 20/957 04 048 eller kommunehuset: 35 05 90 00

Drangedal kommune

Johnny Stene, kulturkonsulent – tlf.: 35 99 70 35/97 77 81 95

(johnny.stene@drangedal.kommune.no) eller Arne Ettestad, Johnny Stenes sjef

(arne.ettestad@drangedal.kommune.no) Tlf. servicekontoret: 35 99 70 00

Fyresdal kommune

Hilde Momrak, leder kultur og oppvekst - tlf.: 35 06 71 29

(hilde.momrak@fyresdal.kommune.no)

Hjartdal kommune

Bjørn Rugaas, koordinator næringsteamet – tlf.: 35 02 80 21 (bjorn.rugaas@hjartdal.kommune.no)

Kragerø kommune

Inger Nina Isaksen, kulturkonsulent (Inger.Isaksen@kragero.kommune.no) – tlf. 35 98 62 34.

Kan også ringe til Jean Aase, tidl. leder av Berg museum – tlf.: 35 98 25 44/905 04 103

(jeanaase@kktv.no) eller Else Bjørg Finstad, nestleder i Kragerø og Skåtøy historielag – tlf.: 408 90 098 (elsefins@online.no)

Kviteseid kommune

Sveinung Seljås, Plansjef for Kviteseid og Nissedal – tlf.: 35 04 84 30

Nissedal kommune

Sveinung Seljås, Plansjef for Kviteseid og Nissedal – tlf.: 35 04 84 30

Nome kommune

Morten Rask Arnesen, plan- og miljørådgiver – tlf.: 35 94 63 35 - Eva Rismo, leder for kultur og næringsetaten – tlf. sentralbord: 35 94 62 00 – anbefaler å ringe til Holla historielag v/ Tormod Halvorsen i stedet. Kommunen har ingen oversikt.

Notodden kommune

Frøydis Hagene Skoje, planavdelinga

Terje Malm, kultursjef (er behjelpelig med å bringe saker til rette instans) – tlf.: 35 01 51 19/970 53 373 sentralbord: 35 01 50 00

Porsgrunn kommune

Øystein Lie, kulturvern og friluftsliv bl.a. – tlf.: 35 54 72 62/91 61 40 98 eller Kjell Ivar Brynsrud, ansvarlig for kulturminnesteiene – tlf.: 976 44 841

Sauherad kommune

Øyvind Dahle, miljøvernrådgiver i plan- og forvaltningsenheten – tlf.: 35 95 70 33

Seljord kommune

Asbjørn Storrusten, kulturkoordinator – tlf.: 35 06 51 55/91 79 67 85

Siljan kommune

Rune Sølland, kultur og miljøleder – tlf.: 35 94 25 88/95 18 87 63

Skien kommune

Ellen Rodvang, rådgiver og sitter i en gruppe som har med kulturminner å gjøre – tlf.: 35 58 13 90

Tinn kommune

Marit Kvitne, kultursjef – tlf.: 35 08 25 28, kulturkontoret: 35 08 26 00 eller Tinn kommune tlf.: 35 08 26 00

Tokke kommune

Anne Midjås, (sier hun ikke er den rette kontakten egentlig og at jeg heller burde snakke med kulturavdelinga, men jeg fikk mye informasjon av henne) Tokke kommune tlf.: 35 07 52 00

Vinje kommune

Tone Garnes, kulturkonsulent – tlf.: 35 06 23 61? eller tenestetorget: 35 06 23 00.

Jeg snakket med Ingrid Skjøtskift på Tenestetorget som tidligere har hatt ansvar for kultur og kulturminner. Hun tror ikke at Vinje kommune eller de lokale historielagene har skiltet andre kulturminne/kulturmiljøer enn Sporneset og Vinjar. Keg har også snakket med Guro Lien, prosjektleder på prosjektet Vidda Vinn, tlf.: 957 46 681